

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ НАРОДНОГО ФОЛЬКЛОРУ В РОБОТІ З ДОШКІЛЬНИКАМИ У ПРОЦЕСІ РОЗВИТКУ ЇХ ЕКОЛОГІЧНИХ УЯВЛЕНЬ

Анотація. У статті розкриваються психологічні особливості використання народних природознавчих традицій у навчально-виховному процесі дошкільних закладів, акцентується увага на необхідності та можливості застосування зазначених традицій для розвитку екологічних уявлень старших дошкільників.

Ключові слова: старший дошкільний вік, народні природознавчі традиції, український народний фольклор, екологічні уявлення.

Сьогодні питання розвитку екологічних уявлень дітей старшого дошкільного віку залишається актуальним у зв'язку з необхідністю формування у підростаючої особистості екологічної свідомості та відповідальності. Однією з важливих умов розвитку екологічних уявлень дітей старшого дошкільного віку є поступове підведення до розуміння зв'язків і залежностей в природі: рослини та тварини є живими істотами, які вимагають певних умов життя – задоволення потреби в повітрі, їжі, воді тощо.

На думку психологів та педагогів (Л.А. Венгер, Л.І. Зайцева, О.В. Запорожець, С.М. Ніколаєва, Г.С. Марочко, М.М. Подд'яков, Л.І. Пономарьова, З.П. Плохій, О.Ю. Тютюнник, та ін.), старший дошкільний вік – період, коли діти вчаться не тільки сприймати зовнішні ознаки та властивості об'єктів природи, вони також спроможні пізнавати існуючі в ній взаємозв'язки. Важливим моментом є усвідомлення зовнішніх зв'язків між об'єктами природи та розкриття внутрішніх особливостей та зв'язків,

які приховані від безпосереднього сприйняття. Ознайомлення дошкільників із зв'язками та залежностями у природі має важливе значення для розумового розвитку особистості, оскільки діти вчать аналізувати, узагальнювати, систематизувати, робити висновки. Завдяки цьому у старших дошкільників розвиваються пізнавальні процеси (пам'ять, мислення, уява), мовлення; виникає бажання вивчати навколишній світ. Вчені також дійшли до висновків, що уявлення про зв'язки та залежності в природі найбільш міцно засвоюються шляхом наочного показу і пояснення.

У процесі розвитку екологічних уявлень дошкільників, формування їх екологічної культури застосовують такі засоби та методи: читання художньої літератури, використання наочності, пошуково-дослідна діяльність тощо. Як один із засобів розвитку екологічних уявлень старших дошкільників пропонуємо використовувати у навчально-виховному процесі народні природознавчі традиції. Педагоги В.І. Скутіна та Л.М. Різник вважають, що завдяки вивченню цих традицій діти зможуть краще засвоїти народознавчий матеріал природоохоронного змісту, який містить інформацію про необхідність збереження навколишнього природного середовища.

У народних природознавчих традиціях завуальовані зв'язки та залежності в природі, їх розкриття завдяки пошуковій роботі дозволяє розвивати у старших дошкільників спостережливість, увагу, мислення, пам'ять, творчу уяву тощо. Важливим моментом у розвитку екологічних уявлень є саме вміння дошкільників знаходити та розуміти зв'язки та залежності у природі.

Питанню використання народних природознавчих традицій в екологічному вихованні школярів приділяли увагу педагоги В.І. Скутіна та Л.М. Різник. Проте не

досліджувалось питання ознайомлення дошкільників з народними природознавчими традиціями та не означені психологічні особливості використання цих традицій. Саме тому, метою нашої статті є розкриття психологічних особливостей використання народних природознавчих традицій у розвитку екологічних уявлень старших дошкільників.

Завдання статті: обґрунтувати необхідність використання природознавчого матеріалу в роботі з дошкільниками з розвитку екологічних уявлень; розкрити методику використання народних природознавчих традицій у навчально-виховному процесі в дошкільному закладі.

Старші дошкільники ознайомлюються з оточуючою природою безпосередньо під час спостережень та практичної (трудової) діяльності в природі. Перш за все діти сприймають предмети найближчого оточення і взаємодіють з ними. Також предметом пізнання є зв'язок об'єктів живої природи з навколишнім середовищем. Серед різноманітності взаємозв'язків у природі найбільш доступними для сприймання дошкільникам є ті, які пов'язані з харчуванням і пересуванням тварин, зі способами їх життєіснування в різні пори року.

У сімейній педагогіці українців поняття «природа» включало й саму дитину як невід'ємну її частку, а виховання дітей здійснювалось у відповідності з об'єктивними законами природи. Природовідповідність полягала не лише у врахуванні вікових та індивідуально-психологічних особливостей дітей, а й у широкому використанні засобів природи з метою розумового, морального, трудового, естетичного та фізичного виховання у процесі безпосереднього контакту з навколишнім середовищем.

З метою прискорення інтелектуального та духовного розвитку дитини в народній педагогічній практиці широко використовували різноманітні жанри дитячого фольклору колискові, потішки, забавлянки, завдяки яким відбувався розвиток мислення, мови; уваги, пам'яті, уяви дітей, тим самим створювалися передумови для їх подальшого розвитку [3]. Такий фольклор виконували діти. Вони могли почути його від дорослих або ж складати самостійно.

На думку М.В. Осоріної, «фольклорні тексти підходять дітям тому, що вони прості. У свідомості дорослих ототожнюється народне, просте і дитяче. Але сутність не у зовнішній простоті. Психологічне значення цих текстів пов'язане з їх своєрідною магічною силою. Фольклорні образи незвичайно місткі, а словесні формули не дарма схожі на заклинання. Вони легко проникають в самі глибини душі, в її безсвідомі шари, тому що говорять на їх мові. Говорять про найголовніше для орієнтації цієї душі в земному житті, про те, що кристалізувалось в материнському фольклорі з великого душевного досвіду багатьох поколінь людей, котрі колись також вчилися жити на світі» [3, с. 24].

Люди завжди «звертались» до природи, спостерігали за її змінами, у спілкуванні та діяльності використовували рослинні і тваринні символи. Про природні об'єкти та явища складали пісні, розповіді, легенди, народні вірування, прислів'я тощо. Як зазначив В.О. Скребець, актив історичної народної мудрості представляє інтерес не тільки як історична пам'ятка, але й як матеріал для вивчення народного екологічного мислення, екологічного світосприйняття [5].

Із теоретичного аналізу поняття «народні природознавчі традиції» різних вчених (В.І. Скутіної, Л.М. Різник та ін.) бачимо, що до них належить: усна

народна творчість, народний календар, свята, обряди тощо. В роботі зі старшими дошкільниками з розвитку екологічних уявлень ми пропонуємо використовувати фольклорні твори (загадки, прислів'я, приказки, потішки тощо), різноманітний народознавчий досвід (сценарії обрядових свят, прикмети, легенди та ін.), в якому відображається бережливе ставлення до природи.

При цьому необхідно звертати увагу дошкільників на такі народні традиції, в яких головний мотив спрямований на збереження природи, зокрема бережливе ставлення до землі, води, рослин, тварин. Як відомо, народознавчий досвід передавався дорослими дітям у процесі повсякденного життя під час спілкування. Дорослі доречно згадували та повторювали прислів'я і поговірки, внаслідок чого вони ставали більш зрозумілими та запам'ятовувались дітям. Саме тому доцільно проводити роботу з дошкільниками не тільки на заняттях, але й в повсякденному житті, використовуючи слушні нагоди, пов'язані зі змінами у природі або принагідно створювати певні ситуації для спостереження та застосування у діяльності народних природознавчих традицій.

Народний фольклор надзвичайно змістовний, в ньому зібрано багато інформації про навколишнє природне оточення, в цьому фольклорі завуальовані зв'язки, які потрібно помітити та зрозуміти. Нами був підібраний методичний матеріал для старших дошкільників по тематиці народного фольклору, в якому народознавчі традиції розподілені відповідно змін у природі за порами року та згідно виокремлених зв'язків і залежностей у ній. Цей матеріал використовували у процесі здійснення формувального експерименту з розвитку екологічних уявлень старших дошкільників на матеріалі народних природознавчих традицій.

Нами було організовано проведення роботи зі старшими дошкільниками з метою розширення у них екологічних знань та розвитку екологічних уявлень на основі народних природознавчих традицій. В ході формувального експерименту використовувались такі методи та форми роботи: спостереження в природі (за рослинами (деревами, квітами, кущами тощо), тваринами (свійськими, дикими), птахами, комахами, явищами природи); досліди (з водою, рослинами); праця в природі (у куточку природи та на груповому майданчику); проведення народних ігор; індивідуальні та групові бесіди з дітьми на теми: «Народні назви місяців», «Прислів'я та приказки про тварин і рослини», «Народ завбачує погоду», «Рослини і тварини в житті людей», «Розвиток рослин і життя тварин у різні пори року», «Кохати в житті рослин», «Користь рослин для людей та тварин» тощо; метод проблемного навчання; тематичні та комплексні заняття, екскурсії; вирішення проблемних ситуацій; ведення календаря народних прикмет тощо.

Проведення *спостережень* за об'єктами та явищами природи передбачало систематичну та планомірну роботу з дітьми, яка включала, окрім бесіди, розповідей чи пояснень, використання методичного матеріалу по тематиці народного фольклору. Цей матеріал влучно використовували у процесі ознайомлення дошкільників з об'єктами природи, аналізували та розучували його разом з дітьми. Під час прогулянки, звертаючи увагу дошкільників на птахів, які прилітають на територію дошкільного закладу, пропонували послухати загадки, прислів'я чи приказки, такі як: «Вірно людям я служу, їм дерева стережу, дзьоб міцний я маю, шкідників здобуваю» (Дятел), «Де багато пташок, там немає комашок», «Ластівки низько літають – дощ обіцяють», «Ластівка день починає, а соловей закінчує» тощо. При цьому спонукали

дошкільників самостійно встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, які приховані у народному фольклорі.

Практичні *досліди та праця у природі* сприяли безпосередній взаємодії дошкільників з об'єктами природи, а застосування влучних фольклорних творів (прислів'їв, загадок, поговірок тощо) у процесі діяльності – розширенню знань старших дошкільників про народні природознавчі традиції. У процесі проведення дослідів використовували прислів'я: «Без дощу і трава не росте», «Саджай рослини у добре прогріту землю», «Сій вчасно, вродить рясно» та ін..

Проведення *індивідуальних та групових бесід* зі старшими дошкільниками з метою розвитку екологічних уявлень сприяло закріпленню знань дошкільників про об'єкти природи, їх життєіснування, а також про звичаї та традиції нашого народу стосовно природи. У процесі проведення бесід запитання експериментатора та відповіді дітей підкріплювалися розглядом сюжетних тематичних картинок та їх обговоренням. А також використовували народний фольклор природознавчого змісту. З останнім проводилась цілеспрямована та послідовна формувальна робота. Вибрані фольклорні твори читали дітям старшого дошкільного віку, ставили уточнюючі запитання щодо змісту народного фольклору. Напередодні проведення народних свят або під час його проведення проводили групові бесіди, ставили уточнюючі запитання щодо назви та історії походження цього свята.

Для розширення знань дошкільників про народні природознавчі традиції, як один із засобів розвитку екологічних уявлень, використовували *календар народних прикмет*, який відрізнявся від звичайного тим, що в ньому зазначено не тільки дні місяця, а й у відповідності до кожного свята зазначені характерні прикмети, які підкреслюють зв'язки та закономірності розвитку природи.

Ознайомлюючи дошкільників з календарем, пояснили, що відмічаючи щоденно погоду, та перевіряючи інформацію, яка знаходиться у календарі з явищами, які відбуваються в природі, ми матимемо змогу перевірити народні прикмети. Робота проводилась таким чином: кожного дня ми (спочатку разом з дітьми, потім – діти самостійно) відмічали зміни погодних умов (опади, температуру повітря тощо) малюнком. В ті дні, коли в календарі зазначені народні прикмети, відмічали ще й здійснення чи не здійснення передбачення прогнозу. Пояснювали, що погода цього дня може підказати, якою буде зима або весна, тому відмітивши картинкою погоду сьогодні, ми знову повернемось до її розгляду через декілька тижнів або місяців. Відповідно, через деякий час проводили з дошкільниками повторну бесіду за певною прикметою, щоб мати змогу перевірити, як здійснилось передбачення.

У народних природознавчих традиціях використовуються малі фольклорні форми: загадки, прислів'я, прикмети, легенди, заклички. Саме їх ми застосовували в роботі з дітьми, розробляючи методику використання усної народної творчості в роботі з розвитку екологічних уявлень старших дошкільників. В основу методики були покладені етапи пошукової діяльності такі як: I – постановка проблеми, II – висунення пропозицій та обґрунтування гіпотези (відповіді), III – доведення гіпотези, IV – перевірка правильності вирішення проблеми. Загадуючи загадку, читаючи прислів'я чи приказки, ми ставимо перед старшими дошкільниками завдання, яке необхідно розв'язати з допомогою логічного мислення, за відомими вже дітям зв'язками та асоціаціями, образними порівняннями.

Як приклад приведемо роботу з ознайомлення із залежністю харчування тварин від наявності рослин. Ознайомлення дошкільників з вказаною залежністю

проводилась поетапно: **I етап – постановка проблеми** – її ми вбачаємо у загадці. Саме загадки містять в собі приховану інформацію про зв'язки між тваринами і рослинами. Наприклад: «Хоч зубів багато маю, та нікого не кусаю, сама свиням та коровам я на зуби потрапляю» (кукурудза), «Часом лізу я у шкоду, їм капусту на городах, моркву, ріпу, буряки, відгадайте, хто такий?» (заєць).

Тобто, дошкільникам загадували загадки про тварин і рослини, в них звучало запитання, яке було постановкою проблеми. Система логічних розмірковувань під час відгадування загадки допомагає розкрити приховані зв'язки та залежності в ній. Це було одним із завдань першого етапу. Другим – знайти серед картинок, які знаходились на їхньому столі, картинку-відгадку, виокремлюючи її серед інших. За допомогою такого прийому ми мали можливість переконатися, що дошкільники зрозуміли загадку та орієнтуються у вказаних зв'язках. Для підтвердження того, що діти усвідомлено обирають картинку, проводили бесіду, в ході якої ставили запитання: Чому ти обрав(ла) саме цю картинку? Про що йде мова у загадці? Хто без чого не може жити? Навіщо це тваринам?

II етапом є висунення пропозицій і обґрунтування гіпотези (відповіді). Це бачимо як спонукання до виконання наступної роботи. Пропонували дітям знайти потрібні пари-картинки, які будуть підкреслювати прихований зв'язок (це були дві картинки: корова – кукурудза, або свині – кукурудза). Пропозиції дошкільників виявлялись таким чином: вони самостійно добирали картинки серед рослин і тварин, які пов'язані між собою харчовим зв'язком і викладали їх на столі.

III етап – доведення гіпотези – в якому експериментатор тримав на контролі виконання роботи дітьми, оскільки саме їм необхідно було довести правильність обраної картинку-відгадки, додаючи інші, які

вказують зв'язки. Щоб зробити це вони викладали «розширені» ланцюжки залежностей, використовуючи картинки.

Робота з дошкільниками за умови використання картинок показала, що необхідно проводити додаткову роботу не лише на матеріалі конкретної ситуації, а й з іншими тваринами, де існує харчовий зв'язок, оскільки не всі діти правильно вибрали картинки. Тому деяким респондентам ставили завдання ще раз спостерігати в природі ці зв'язки (хто чим харчується восени? що ви бачили на вулиці, вдома, на дачі?), до наступного етапу переходили поступово, через декілька днів.

Одним із способів підтвердження розуміння дітьми зв'язків і залежностей у природі була організація роботи з малювання тварин і рослин. В ході якого ми поставили завдання: розкрити в малюнках зв'язки та залежності. Малюнки діти виконували на заняттях та під час самостійної художньої діяльності. Наприклад, дошкільникам була задана тема для малювання «Наш город», була можливість зображувати рослини і тварин, які харчуються ними. Після проведеної роботи, під час бесіди, діти пояснювали, кого і чому вони намалювали.

IV етап – перевірка правильності вирішення проблем – пригадуючи побудовані дітьми розширені ланцюжки залежностей, як перевірку правильності вибору, викладали власні на столі, тим самим пояснювали зміст загадки. Також проводили бесіду з дошкільниками про те, коли необхідно вирощувати і збирати врожай, коли потрібні тваринам певні рослини, як вони їх здобувають тощо.

У процесі вирішення поставленої проблеми пропонували дітям пригадати загадки та віршики про тварин і рослини. Акцентували увагу на тих фольклорних

творах, у яких були вказані зв'язки й залежності життєдіяльності об'єктів природи.

Отже, для розвитку екологічних уявлень старших дошкільників ми використовували народний фольклор, у якому простежується взаємозалежність у природному середовищі. Такий матеріал доступний для сприймання дітей старшого дошкільного віку і містить інформацію про збереження навколишнього природного середовища. Також у процесі проведення занять з дошкільниками пояснювали та наголошували, що народні природознавчі традиції – це історичний досвід українців, який передає з покоління поколінню інформацію про збереження оточуючого середовища. Разом з тим намагалися підтримувати інтерес дітей до оточуючої природи та виховувати у них бережливе ставлення до тварин, рослин, птахів тощо.

Беручи до уваги вікові закономірності розвитку особистості дошкільників, потрібно зазначити, що у дітей старшого дошкільного віку було виокремлено певні психологічні особливості розвитку екологічних уявлень на матеріалі народних природознавчих традицій. Діти цього віку здатні до порівняння об'єктів на основі суттєвих і несуттєвих ознак; спроможні об'єднувати предмети в групи; вміють синтезувати та узагальнювати об'єкти природи в цілісність, означуючи їх відповідними термінами; проявляють пізнавальну активність та виявляють емоційно-ціннісне ставлення до об'єктів та явищ природи; виконують трудові доручення по догляду за рослинами і тваринами, встановлюють зв'язки та залежності у фольклорних творах, здатні пояснювати окремі народні природознавчі традиції.

Враховуючи, що розвиток екологічних уявлень відбувається як спонтанно, тобто, під час самостійного знайомство дітей з об'єктами природи, так і

цілеспрямовано, під впливом батьків та вихователів, тому важливо мати необхідні знання та вміння донести потрібну й корисну інформацію про об'єкти та явища природи дітям.

Література

1. Дерябо С.Д., Ясвин В.А. Экологическая педагогика и психология / С.Д. Дерябо, В.А. Ясвин. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1996. – 480 с.
2. Зайцева Л.І. Формування у старших дошкільників науково-практичного досвіду в сфері природно-предметного довкілля (теоретико-методичний аспект): монографія / Л.І. Зайцева. – Мелітополь: ТОВ «Видавничий будинок ММД», 2012. – 382 с.
3. Осорина М.В. Секретный мир детей в пространстве мира взрослых / Мария Владимировна Осорина. – СПб.: Питер, 1999. – 288 с.
4. Різник Л.М. Екологічне виховання молодших школярів на народних природознавчих традиціях: дис. канд. пед. наук: 13.00.01 / Різник Любов Миколаївна. – К., 1995. – 227 с.
5. Скребец В.А. Экологическая психология: Учеб. пособие / Василий Алексеевич Скребец – К.: МАУП, 1998. – 144 с.
6. Скутіна В.І. Традиції українського народу з природоохоронного виховання і їх використання в сучасній школі: дис. канд. пед. наук: 13.00.01 / Скутіна Валентина Іванівна. – К., 1994. – 189 с.

Аннотация. В статье раскрываются психологические особенности использования народных природоведческих традиций в учебно-воспитательном процессе дошкольных учреждений, акцентируется внимание на необходимости и

возможности применения отмеченных традиций для развития экологических представлений старших дошкольников.

Ключевые слова: старший дошкольный возраст, народные природоведческие традиции, украинский народный фольклор, экологические представления.

Summary. The article is disclosing psychological peculiarities of using folk natural studies traditions in educational process of preschool establishments. It is focused on necessity and possibility of applicating mentioned traditions for development of ecological imaginations of senior preschool aged children.

Key words: senior preschool age children, folk natural studies traditions, Ukrainian folklore, ecological imaginations.